

Завдяки втручанню працівників райвідділу міліції конфлікт було вичерпано, а міліція розпочала слідчі дії у зв'язку з інцидентом. На їх думку, ситуацію спровокували заможні селяни, а основною причиною була недостатня профілактична робота з боку місцевих органів влади [7, арк. 6–7].

Отже, у статті проаналізовано участь органів НКВС (МВС) у проведенні колективізації в УРСР у 1946 р. Вказані структури здійснювали тотальний контроль за громадянами з метою посилення диктату і нагнітання страху, прикриваючись соціалістичними ідеями колективізму, загальної рівності й справедливості, боротьбою з "ворогами народу". На основі аналізу архівних матеріалів доведено, що вказані структури не лише порушували законність, але й були важливим чинником утвердження радянської влади на селі, показником прискореної колективізації, боротьби з ідеологічними противниками радянської влади.

Список використаних джерел

1. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–60-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Документи і матеріали. У 2 кн. / І. Г. Білас. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – Кн. 2. – 688 с.
3. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / Б. О. Ярош. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 176 с.
4. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 228 с.
5. Галузевий державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ), ф. 16, оп. 1, спр. 4, т. 8, 314 арк.
6. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 4, т. 10, 309 арк.
7. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 4, т. 18, 381 арк.
8. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 4, т. 19, 370 арк.
9. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 4, т. 11, 331 арк.

Иван Зуляк

УЧАСТИЕ ОРГАНОВ НКВД (МВД) В ПРОВЕДЕНИИ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В УССР В 1946 Г.

В статье проанализированы участие органов МВД в проведении коллективизации в УССР в 1946 г. Определены их влияние на процессы, связанные с советизацией, поиском идеологических противников, "врагов народа". Доказано, что такие факты не были отдельным явлением, а носили системный характер и касались практически всех областей УССР.

Ключевые слова: УССР, НКВД, МВД, коллективизация, советская репрессивная система.

Ivan Zulyak

PARTICIPATION OF THE NKVD (MVD) PROVIDING COLLECTIVIZATION IN THE USSR IN 1946

The article analyzes the participation of the NKVD (MVD) in the conduct of collectivization in the USSR in 1946 determined their influence on the processes associated with sovietization, finding ideological opponents, "enemies". It is proved that such facts were not a separate phenomenon, as were systemic in nature and related to virtually all regions of the USSR.

Key words: USSR, the NKVD, MVD, collectivization, the soviet repressive system.

УДК 94(477) 05+322 (477.84)

Иван Шустак

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ У 50–60 РР. ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті охарактеризовано основні аспекти релігійного життя та проаналізовано вплив політики радянської влади на релігійне становище у Тернопільській області у 50–60 рр. ХХ століття.

Ключові слова: Тернопільська область, радянська влада, релігійне життя, церква, релігія.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає в тому, що традиційно релігія займає провідне місце у духовній культурі українського народу. Церква завжди була невід'ємним атрибутом українського села, яке в основному упродовж століть формувало національні релігійні традиції.

Із встановленням радянської влади на території України розпочалось форсоване подолання багатолітніх релігійних традицій українців, оскільки вони суперечили комуністичній ідеології. Особливо гостро ці процеси реалізовувалися на території Західної України, зокрема, щодо

ліквідації Греко-католицької церкви (ГКЦ), яка серед населення регіону була дуже популярною. Радянська система через різноманітні інституції намагалася впливати на релігійні почуття громадян, нещадно критикуючи церковні цінності.

На сучасному етапі розвитку Української держави, також є суперечності у релігійному житті народу та церкви: місцеві конфлікти за храми представників різних конфесій, зокрема у Тернопільській області, виникнення нових, нетрадиційних для української релігії течій, підтримка з боку керівників держави окремих конфесій тощо.

Тернопільщина, маючи два потужні духовні центри: Почаїв і Зарваницю, претендує на чільне місце у формуванні сучасної релігійної політики нашої держави.

Політику держави у сфері релігії і церкви досліджували свого часу В. Даниленко [1, с. 286–313], В. Баран [2], В. Іваненко [3], В. Войналович [4]. Автори "Історії селянства" зосередили увагу на релігійному становищі у селі в радянський період [5]. П. Бондарчук досліджував соціорелігійні аспекти повсякденного життя після війни у нарисах соціальної історії [6].

Комплексно дослідили релігійну ситуацію у 60–80 рр. ХХ століття колектив авторів Інституту історії [7], а традиційні вірування, як компонент повсякденного життя вивчала В. Лисак [8]. Узагальнена праця про становище православної церкви в УРСР належить В. Пащенко [9], розвиток ГКЦ на Тернопільщині вивчав Я. Стоцький [10].

Незважаючи на значну увагу науковців до визначеної проблеми, дослідження впливу політики радянської держави на релігійне становище у Тернопільській області в 50–60 рр. ХХ ст. потребує подальшого вивчення.

Джерельну базу публікації становлять рішення партії та уряду щодо ролі релігії та церкви у радянському суспільстві; матеріали уповноваженого у справах Російської православної церкви (РПЦ) та уповноваженого у справах релігійних культів у Тернопільській області, що зберігаються у Державному архіві Тернопільської області. Це звіти щодо стану та діяльності РПЦ, інформація про проведення релігійних свят, відвідуваність храмів і молитовних будинків тощо.

Мета наукової розвідки – дослідити політику радянської влади у релігійній сфері у 50–60 рр. ХХ ст. (за матеріалами Тернопільської області).

У роки війни керівництво СРСР переглянуло свою позицію щодо релігії та церкви, оскільки під час війни значно зросла релігійність населення. Важкі випробування, крізь які пройшло населення у роки війни, спонукало їх повернутися до віри. По-друге, окупаційна німецька влада не перешкоджала відкриттю церков і молитовних будинків та проведенню богослужінь. Виходячи з цього, Й. Сталін зрозумів, що продовжувати жорстку боротьбу з церквою, так як це було у 20–30-х роках, далі безрезультатно. Було прийнято рішення взяти церкву під контроль держави, створивши низку інституцій, які забезпечили б повну її залежність від держави.

Переломними для переформатування релігійного вектору радянської політики стали 1943–1944 роки. У 1943 році створено Раду у справах РПЦ при Раді народних комісарів (РНК) СРСР, а постановою № 572 від 19 травня 1944 р. утворено Раду у справах релігійних культів при РНК СРСР [11, с. 135]. Саме ці органи фактично до кінця існування радянської держави контролювали релігійні організації та духовенство. Основне завдання яких полягало у нагляді за керівниками РПЦ та інших конфесій. На рівні республік, країв та областей функції рад виконували уповноважені Ради у справах РПЦ та Ради у справах релігійних культів. На практиці Ради здійснювали повний контроль за діяльністю церкви, піддавали цензурі друковані видання, священники, згідно з затвердженими інструкціями, мали просити дозвіл на проведення певних заходів тощо.

Політика радянського керівництва щодо релігійних питань у 50-х роках була непослідовною. Так, у липні 1954 року ЦК КПРС ухвалив постанову "Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення". Цей документ не був опублікований у засобах масової інформації, оскільки у ньому визначались чергові завдання посилення антирелігійної пропаганди. У листопаді того ж року ухвалено іншу постанову – "Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення", яка була опублікована у газеті "Правда". У документі чітко декларувалася свобода віросповідання і релігії в СРСР, недопустимість образ віруючих і церковнослужителів, адміністративного втручання в діяльність церкви [12]. Таким чином, ця постанова проголосувала повну свободу віросповідання у СРСР. У 124 статті Конституції СРСР від 1936 року зазначалось: "В цілях забезпечення за громадянами свободи совісті церква в СРСР відокремлена від держави. Свобода відправлення релігійних культів визнається за всіма громадянами" [13]. Отже, у 50-х роках ХХ століття свобода віросповідання в СРСР закріплювалася законодавчо, але на практиці все було доволі складно, оскільки віруючі не завжди могли вільно висловлювати свої релігійні переконання.

У листопаді 1944 року РНК СРСР прийняв постанову "Про порядок відкриття молитовних споруд релігійних культів" [14, арк. 57]. Згідно з документом, для того, щоб утворити нову молитовну споруду

або відновити діяльність раніше ліквідованої, потрібно звернутись у виконавчий комітет Ради народних депутатів. Члени виконкому, розглянувши заяву віруючих, не мали права самостійно приймати рішення, а мали скерувати усі матеріали уповноваженому у справах релігійних культів або РПЦ. У випадку, коли Рада у справах релігійних культів або ж рада у справах РПЦ приймала позитивне рішення, вона скеровувала його у Раду народних комісарів СРСР. І лише після затвердження урядом, на відповідній Раді ще раз переглядали своє рішення і тоді повідомляли виконком про дозвіл чи заборону відкриття релігійної споруди [15, арк. 113]. Аналогічним був процес реєстрації нової релігійної общини. Таким чином, процес відкриття нової церкви чи реєстрації нової релігійної общини був досить складний і повністю контрольований держаними органами влади.

Так історично склалось, що у Західній Україні за кількістю прихожан переважала ГКЦ, представники якої під час війни виступали на боці національно-визвольного руху. Враховуючи цей вагомий факт, відповідно, у відношенні до них політика радянського уряду була значно жорсткішою. У 1946 році на Львівському "псевдособорі" ліквідовано ГКЦ, частину священників репресовано, а частина перейшли під тиском до РПЦ. Таким чином, наймасовішою легальною релігійною течією в Україні після війни стала РПЦ. В Україні на початок 1947 року було зареєстровано 8815 громад (з них близько трьох тисяч громад греко-католиків). Це при тому, що зареєстрованих на той час у СРСР було 13 813 громад [5, с. 462].

У 1956 році в Україні діяло 8540 православних храмів, у яких служило близько шести тисяч священників і дияконів [2, с. 107]. Згідно з даними В. Даниленка, упродовж 1946–1956 рр. у Західній Україні до православ'я перейшли 2959 греко-католицьких храмів із 3147, 1241 священник з 1832. Ті парафії, що не дали згоду на перехід, в адміністративному порядку розпускали, а духовенство заарештовували, засуджували, або позбавляли парафій [1, с. 245].

Таким чином, на початку 50-х років в Україні легально функціонувала РПЦ, а також низка протестантських общин, серед яких були баптисти, євангельські християни, п'ятидесятники, євангелісти та інші. Окрім цього, була низка общин, які діяли нелегально. Статистично схожою ситуація була і в Тернопільській області.

На 1 січня 1950 р. в області офіційно зареєстровано 822 церкви, 394 священники і 4 монастирі. Згідно з даними обкому партії, до 1939 року в області була 781 греко-католицька церква та 495 священників, після війни, до собору 1946 року, в Тернопільській області було зареєстровано 339 греко-католицьких священників, тобто їх кількість суттєво зменшилась під час війни [16, арк. 54]. Після ліквідації ГКЦ до православної конфесії приєдналися 273 священники, 66 відмовились приєднуватись, з них 54 були репресовані. У 1956 році в області діяли 149 православних церков, у яких служило 120 священників, які були православними і до ліквідації греко-католицьких церков, а колишніх греко-католицьких церков функціонувало 655, у яких служило 102 священники [17, арк. 65]. Кількість церков значно перевищувала кількість священників, що не могло забезпечити релігійні потреби віруючих. Наприклад, у Зборівському районі на 34 церкви було 5 священників, у Монастириському на 20 церков – 3. Приходські общини всебічно старалися підтримували духовенство грошима і продуктами, надавали їм помешкання для проживання і навіть виплачували за них прибутковий податок. Священники спілкувались з віруючими не тільки в церкві, але часто відвідували їх у помешканнях, зокрема, серед архівних матеріалів було знайдено інформацію про те, що представники духовенства дорікали матерям, чому діти не ходять до церкви [17, арк. 66].

У зв'язку з недостатньою кількістю діючих церков, громади вірян часто звертались до Ради у справах РПЦ та Ради у справах релігійних культів з проханнями про реєстрацію нових храмів чи молитовних будинків. Наприклад, представники громади села Івашківці Збаразького району просили повернути церкву, яку з 1950 року використовував для своїх потреб колгосп. Вірянам було відмовлено у їх проханні без пояснення причин. Церковна громада с. Полупанівки Скалатського району зверталася з проханням зареєструвати капличку. Їм було також відмовлено у зв'язку з тим, що церква є у Старому Скалаті, на відстані 2 км [18, арк. 2]. Віряни с. Зелена Бучацького району звернулись з проханням повернути їм церкву, що використовувалося колгоспом для зберігання зерна. Знову ж таки їм відомивили, оскільки на відстані двох кілометрів знаходився храм, у який вони могли ходити молитись [18, арк. 3]. Наведені приклади свідчать не тільки про високий рівень релігійності населення Тернопілля у досліджуваний період, але і про те, що політика радянської влади не дозволяла повною мірою реалізувати духовні потреби громадян.

Таким чином, незважаючи на існуючу законодавчу базу, на практиці релігійним громадам часто відмовляли у реєстрації нових або раніше ліквідованих церков чи молитовних споруд. Причиною такої позиції влади у Західній Україні можна вважати те, що упродовж 1955–1956 рр. з місць відбування покарань почали повертатись репресовані греко-католицькі священники. За цей період повернулись 286 із 344 священнослужителів колишньої ГКЦ [2, с. 108]. Їх обліковували, за ними стежили. Так, за офіційною інформацією, у Тернопільській області на початок 1960 року був 31

незареєстрований греко-католицький священик, з яких 15 нелегально проводили богослужіння у будинках віруючих або у недіючих церквах, а інші – працевлаштовувались на роботу [18, арк. 7].

Певну дестабілізуючу роль у загостренні позиції влади щодо релігії відігравали й церковні виконавчі органи. Усього у церковних радах та ревізійних комісіях Тернопільської області станом на 1958 рік було задіяно 3881 осіб. Більшість церковних рад були обрані у 1944–1958 рр., але частина з них діяли ще до встановлення радянської влади у Західній Україні. Саме ці виконавчі органи викликали підозру у представників Ради у справах РПЦ, в зв'язку з тим, що вони дотримувались греко-католицьких обрядів в церковній службі навіть тоді, коли до них приходив новопризначений православний священик [19, арк. 63]. Було виявлено і те, що членами церковних рад та комісій були колишні учасники національно-визвольних змагань, які, спілкуючись з віруючими, проводили "антирадянську пропаганду" [19, арк. 64].

Таке становище у церковному житті Західної України змусило центральні органи радянської влади до проведення жорсткішої антирелігійної політики. Такий внутрішньополітичний курс був пов'язаний також із суб'єктивним чинником – особистим негативним ставленням до релігії М. Хрущова, який прийшов до влади. Він планував "у 1970 році показати по телебаченню останнього попа" [3, с. 428], що означало фактично за дві п'ятирічки повністю ліквідувати релігію в СРСР.

У 1958 р. Рада Міністрів СРСР розпочала форсовану антирелігійну політику, ухваливши низку постанов, скерованих проти діяльності монастирів. Зокрема, було зменшено кількість землі, що перебувала у їх користуванні, підвищено земельний податок із земельних ділянок монастирів, ухвалено додаткове оприбуткування підприємств єпархіальних управлінь і монастирів, встановлено новий прибутковий податок на свічки. Це призвело до того, що більшість монастирів відмовились від значної частини земельних угідь, а нові ціни на свічки спричинили відмову від утримання церковних хорів, проведення ремонту храмів, виплати внесків у єпархіальні управління тощо. У зв'язку з нестачею коштів у церковних громадах.

У 1959 р. відбулось масове закриття монастирів. У Тернопільській області діяло три монастирі: Кременецький жіночий монастир, чоловічий скит Почаївської лаври та Почаївська лавра. У вересні ліквідовано Кременецький жіночий монастир та чоловічий скит Почаївської лаври [20, арк. 1]. Закриття монастирів можна пояснити тим, що вони завжди були основним осередком релігійного життя. Адже якщо у церквах служби проводились лише у певні дні, то у монастирях відправи відбувались регулярно, а на релігійні свята монастирі відвідували сотні паломників. Окрім закриття монастирів та обмеження у реєстрації церков та молитовних будинків, радянські органи влади прагнули зменшити паломництво до культових місць та намагались ліквідувати культові споруди, які були місцями паломництва. Так, у 1960 р. виконком Тернопільського обласної ради депутатів видав наказ про заборону релігійним групам проводити зібрання без дозволу місцевих органів влади. Також був виданий наказ Кременецькому райвиконкому ліквідувати "святе місце" на "Божій горі": зруйнували каплички, що там знаходились, колодязь, печеру та "стопу Божої матері" [19, арк. 10].

Раніше представники Ради у справах релігійних культів лояльніше ставились до культових споруд. Так, у 1958 р. заступник голови Микулинецького райвиконкому Тернопільської області В. Дмитренко звернувся до уповноваженого у справах релігійних культів П. Чазова з проханням дозволити знищити скульптури "Божої матері" у селах Буцнів та Воля, які належали до Микулинецької селищної ради. Якщо скульптура у с. Буцнів була напівзруйнована і не становила цінності для віруючих, то у с. Воля її шанували, доглядали та прикрашали на свята. Уповноважений зазначав, що культові скульптури є чи не в кожному селі, тому дозвіл на їх знищення він дати не міг [18, арк. 7].

У 1960 році ЦК КПРС прийняв постанову "Про заходи по ліквідації порушень духовенством законодавства про культури", що значно посилювала антирелігійну кампанію. На XXII з'їзді КПРС, що відбувся у 1961 році, М. Хрущов зазначив, що "комуністичне виховання має на увазі звільнення свідомості від релігійних передсудів і забобонів, які все ще заважають людям повністю проявити свої творчі сили" [7, с. 16]. Таким чином, релігію вважали перешкодою побудові комунізму.

16 березня 1961 р. видана постанова Ради Міністрів СРСР "Про посилення контролю за виконанням законодавства про культури", згідно з якою реєстрація і зняття з неї релігійних організацій, відкриття і закриття храмів і молитовних будинків мали здійснюватися згідно з рішеннями виконкомів обласних рад депутатів і з погодженням з радами у справах РПЦ та у справах релігійних культів без ухвали центральних органів, як це було раніше [7, с. 18]. З одного боку це спростило процес реєстрації, але з іншої полегшило і зняття з реєстрації, і саме для цього і був прийнятий документ. Таким чином, центральна влада перекладала відповідальність за закриття церков на місцеві органи.

У Тернопільській області станом на 1 січня 1963 р. було зареєстровано 562 православні релігійні общини та 277 священиків. З 562 церков літургії проводились у 316, а в 245 відправи не проводились більше року за відсутності священиків [21, арк. 1]. Отже, з 1950 року знято з реєстрації

263 релігійних общини та закрито стільки ж церков у області. Також виконком Тернопільської обласної ради депутатів на виконання рішень XXII з'їзду КПРС, постанов ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР "Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу" та ЦК КП України "Про стан і заходи покращення науково-атеїстичного виховання трудящих в Українській ССР" значно посилив науково-атеїстичну пропаганду серед населення. У структурі обкому партії і всіх парткомів області були створені і працювали ідеологічні комісії, при них діяли дорадчі ради атеїзму та ради з впровадження у побут нових форм радянської обрядовості. При обласному відділі наукового товариства "Знання" була створена науково-атеїстична секція. Такі секції функціонували у кожній сільській лекторській групі. Обласний радіокомітет транслював атеїстичний радіожурнал "До світла" [21, арк. 3]. Тернопільський обком партії спільно з Інститутом філософії і координаційною радою у питаннях атеїзму Академії наук УСРС, товариством "Знання" провели наукову конференцію атеїстів, на якій розглядалися питання: комуністичне будівництво і питання науково-атеїстичного виховання трудящих, релігійне пристосування і завдання наукової критики релігії в сучасних умовах [21, арк. 4]. Значну увагу в контексті атеїстичної пропаганди влада приділяла і роботі лекторів та лекторських груп. У районах області були створені школи атеїстів, проводились семінари з питань наукового атеїзму. При Тернопільському медичному інституті створено 3 атеїстичні групи, якими проведено близько 100 вечорів наукового атеїзму. Всього в 1963 році проведено 6059 вечорів наукового атеїзму та прочитано 12208 лекцій, у яких взяли участь більше 350 тис. осіб [21, арк. 5].

Незважаючи на цілеспрямовану антирелігійну політику радянської влади, яка виявлялась у припиненні діяльності церков, знятті церковних общин з реєстрації, активній антирелігійній пропаганді та особистій неприязні до релігії першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова, релігійна обрядовість населення Тернопільської області була високою. Про це свідчать статистичні дані проведення релігійних обрядів. Так, у період активної антирелігійної політики радянської влади у 1959–1963 роках так звані "показники релігійної обрядовості" навіть зросли. У 1959 р. в області зареєстрували 24255 новонароджених, з них 12250 були охрещені у церкві (50,6 %), а у 1963 р. з 21389 новонароджених 12678 дітей були охрещені у церкві (59,2 %). У деяких районах ситуація була іншою. Зокрема, у 1963 році в Бережанському районі охрещено 63 % від загальної кількості новонароджених (у 1962 – 62 %), у Бучацькому відповідно – 45,5 % у 1962 проти 64 % у 1963, у Зборівському районі відповідно 55,8 % і 64,7 %. Також збільшилася і показники похоронної обрядовості. Так, за церковними обрядами у 1959 р. похоронено 5600 померлих із 10 218 у області, що становило 54,9 %, а вже у 1963 р. з 9634 за релігійним обрядом похоронили 7195 (74,8 %). Така висока релігійна обрядовість пов'язана зі специфікою населення Тернопільської області. Більшість якого становили жителі сільської місцевості, незважаючи на антирелігійну політику влади зберігали давні традиції та обряди.

Таким чином, у 50-60 рр. ХХ століття у Тернопільській області створена Рада у справах РПЦ та Рада у справах релігійних культур, представники яких повністю контролювали релігійну ситуацію в регіоні та впроваджували основні ініціативи радянської влади. Більшість населення області за віросповіданням були греко-католиками, проте діяльність ГКЦ було ліквідовано, тому віруючі та священники цієї конфесії перейшли у православ'я або підпільно відвідували церковні відправи. Кількість священників була вдвічі меншою за кількість церков, що, очевидно, не задовільняло релігійних потреб населення області. Часто громадяни звертались до органів влади з проханням про відкриття раніше закритих храмів, у більшості випадків їм відмовляли з різних причин. У кінці 50-х – на початку 60-их років значно активізувалась ідеологічна пропаганда, основним гаслом якої було те, що церква заважає побудові комунізму.

Незважаючи на цілеспрямовану антирелігійну політику центральної радянської влади та активне впровадження антирелігійних постанов та указів, релігія займала вагомe місце у житті населення Тернопільської області у 50-60 рр. ХХ століття, оскільки так історично склалось, що вона відіграла об'єднувальну роль опору радянській системі у західних областях України.

Список використаних джерел

1. Даниленко В. Інтернаціоналізація Радянської України / В. Даниленко // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ століття: зб. наук. праць, присвяч. пам'яті акад. НАН України Ю.Ю. Кондуфора. – У 2-х тт. – К., 2004. – Т. 2. – С. 286–313.
2. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – Київ: Альтернативи, 1999. – 304 с.
3. Іваненко В. В. Історія Радянської держави (1917–1991рр.) / В. В. Іваненко, А. І. Голуб, А. Ю. Шевченко: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / ; Дніпропетровськ. нац. ун-т. – Д. : Вид-во ДНУ, 2007. – 576 с.
4. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні в 1940–1960-х років: Політичний дискурс / В. Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.
5. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України [В.А. Смолій (відп. ред.)] – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.
6. Повеєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія [Відп. ред.

В.М. Даниленко]. НАН України. Інститут історії України. [Кн. 2], ч. 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с. 7. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин [П. М. Бондарчук, В. М. Даниленко, В. О. Крупина, О. Н. Кубальський; відп. ред. В.М. Даниленко]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 210 с. 8. Лисак В. Ф. Традиційні цінності у повсякденному житті українського селянства / В. Ф. Лисак [Електронний ресурс] Режим доступу: [http://www.history.univer.kharkov.ua/book/Lisak %20V..pdf](http://www.history.univer.kharkov.ua/book/Lisak%20V..pdf). 9. Пашенко В. Православна церква в тоталітарній державі: Україна 1946 – початок 1990-х років / В. Пашенко– Полтава: АСМІ, 2005. – 631 с. 10. Стоцький Я. В. Українська греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989) / Я. В. Стоцький–Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 432 с. 11. Утворення та діяльність державних органів у справах релігій радянського періоду (1943-1965 рр.) Ефективність державного управління / У. Б. Хаварівський. – № 22. – Львів, 2010. – С. 135–144. 12. Об ошибках при ведении научно-атеистической пропаганды среди населения // Правда. – 11 ноября 1954. 13. Конституція СРСР 1936 р. / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://savok.name/179-konstitucija-sssr-1936-god.html>. 14. Державний архів Тернопільської області, ф. Р-1833, оп. 4, спр. 9, 103 арк. 15. Державний архів Тернопільської області, ф. Р-1833, оп. 4, спр. 15, 168 арк. 16. Державний архів Тернопільської області, ф. Р-1833, оп. 5, спр. 430, 122 арк. 17. Державний архів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 2911, 72 арк. 18. Державний архів Тернопільської області, ф. Р-1833, оп. 5, спр. 438, 24 арк. 19. Державний архів Тернопільської області, ф. Р-1833, оп. 5, спр. 402, 106 арк. 20. Державний архів Тернопільської області, ф. Р-1833, оп. 5, спр. 470, 61 арк. 21. Державний архів Тернопільської області, ф. Р-1833, оп. 5, спр. 559, 91 арк.

Иван Шустак

ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЕ В 50-60 ГГ. XX В. (ПО МАТЕРИАЛАМ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье охарактеризованы основные аспекты религиозной жизни и проанализировано влияние политики советской власти на религиозное положение в Тернопольской области в 50–60 гг. XX века.

Ключевые слова: Тернопольская область, советская власть, религиозная жизнь, церковь, религия.

Ivan Shustak

POLICY OF SOVIET POWER IN RELIGIOUS POLICIES 50-60-TH XX CENTURY (BY TERNOPIIL REGION)

The article described the basic aspects of religious life and the influence of Soviet policy on the religious situation in the Ternopil region in the 50–60 years of the twentieth century.

Key words: Ternopil region, the Soviet authorities, religious life, church, religion.

УДК 94(477)

Ярослав Секо

ОСНОВНІ ЕТАПИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ

У статті проаналізовано основні етапи діяльності УГГ, визначено динаміку участі в ній українських правозахисників та вплив організації на суспільне життя УРСР.

Ключові слова: Українська Гельсінська група, діяльність, інтелігенція, правозахист, гельсінський рух.

Діяльність Української гельсінської групи (УГГ) ще не стала предметом серйозних наукових дискусій і перебуває під впливом стійких стереотипів. Її стан свідчить про те, що на сьогодні спостерігаємо високий пафос правозахисників щодо ролі УГГ та оцінки дослідників українського національного руху. Такий результат став закономірним з огляду на особливості сучасного історіографічного процесу, скерованого на написання національної історії.

Хоча історія УГГ ще чекає свого дослідника, варто назвати істориків, чії роботи стануть невід'ємною складовою історіографії: Г. Касьянов [1], А. Русначенко [2], Б. Захаров [3], О. Бажан [4].

Джерельна база статті включає опубліковані документи й матеріали щодо діяльності УГГ: "Український правозахисний рух. Документи й матеріали київської Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінських Угод" [5], "Документи і матеріали" [6] та чотиритомне видання "Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод" [7–10]. Уся статистична